

Vitae

Maria Konyushkevich, Doctor of Philology, Professor. Independent researcher. Research interests: bilingualism, functional grammar, relational grammar, media linguistics, grammar of text, lexicography.

Надійшла до редакції 25 березня 2021
Рекомендована до друку 8 квітня 2021 року

Микола Степаненко

ORCID: orcid.org/0000-0002-6727-1265

DOI 10.31558/1815-3070.2021.41.10

УДК 811.161.2'367

ЛОКАТИВНИЙ ОРІЄНТИР ЯК МАРКЕР КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

У статті схарактеризовано механізм концептуалізації локативності за участю різних мовних засобів. Розкрито, зокрема, роль просторового орієнтира, репрезентованого припрєдикатним поширювачем речень структурної моделі Sub + Praed + Adv loc із семантичним описом «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки», у встановленні конкретного типу статичної, директивної або транзитивної локативності. Вирізнено такі форми ідентифікування локативного орієнтира, як симетрійність / асиметрійність, реальність / ірреальність (метоніміїність), з'ясовано специфіку вербалізації їх.

Ключові слова: механізм локалізації, просторовий (локативний) орієнтир, статичність / директивність / транзитивність, симетрійна / асиметрійна концептуалізація простору, реальна / ірреальна (метоніміїна) концептуалізація простору.

Постановка наукової проблеми. Відомо, що простір є важливим атрибутом матерії, загальною формою буття її, тобто «немає матерії, яка б не була наділена просторовими властивостями, як і не існує і простору самого по собі, поза матерією й незалежно від неї» (Кобозева, 153). Онтологічна категорія простору одержала різнобічну інтерпретацію на рівні окремих наук, а також тих, що з'явилися на їх покордонні. Філософське трактування локативності фокусує в загальних контурах усі її іманентні характеристики. Воно слугує засадничою базою для лінгвістичного інтерпретування категорії локативності. У мовознавстві під локативністю розуміють «семантичну категорію, до якої входять усі різновиди просторового значення» («Українська мова», 337). Вона «виражає відображені у свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямку руху, контактність та дистантність розташування і под.» (там само). Конкретним репрезентантом просторових відношень є те або те обмежене певними координатами місце. Місце – це простір, що являє собою верхній шар маси речовини, рідини й т. ін., на якій щось відбувається, хтось або щось розміщується, реальний або уявлюваний простір, на якому хтось перебуває або щось розташовується. Складний механізм локативності найоб'єктивніше віддзеркалює речення з такими денотативними ситуаціями: «хтось (щось) дець перебуває», напр.: *Народ молився по костьолах* (А. Чайковський); «хтось (щось) кудись прямує з фіксацією просторових координат – старту, фінішу, старту й фінішу водночас», напр.: *Вилетіли з краю далекого журавлі* (Д. Загул), *Він поїхав на Далекий Схід* (Ю. Яновський), *Люди з першого залу вискакують на коридор* (О. Гаврилук); «хтось (щось) кудись прямує без фіксації просторових координат», напр.: *Біжать через місток семінаристи* (Т. Осьмачка).

Місце завжди пов'язане з об'єктом, а як точніше, то об'єкти займають певне місце. Під об'єктом розуміють явища, предмети, особи, реальні й умовні поняття, на які спрямована певна діяльність, пов'язана з ідентифікуванням їхніх іманентних властивостей на основі мисленнєвих операцій. Процеси цього ідентифікування передбачають як просте декодування за реальними атрибутами, так і складний пізнавальний алгоритм, що охоплює процедуру послідовних логічних міркувань. Пор.: *Місяць був високо над будинками* (М. Хвильовий) (об'єктом є конкретний предмет → *будинок*) і *Пливають хмаринки у темін* (Д. Загул) (об'єктом є природне явище, яке охоплює простір → *темін*).

Механізм локативної концептуалізації не є простим. Його органічні складники – носій процесуальної ознаки, процесуальна ознака і просторові межі реалізації процесуальної ознаки. На рівні речення вони екстрапольовані у вигляді суб'єкта, предиката, припредикатного адвербіального поширювача: *Табунці пташок шугали над полем* (О. Десняк); *Возний іде в двері* (І. Кочерга); *Він виглянув вікном* (І. Франко). Щодо типології суб'єкта, то йому не притаманні ономазіологічні, лексико-семантичні, лексико-граматичні чи будь-які інші обмеження. Чим віддаленіша від класичної репрезентації сутність суб'єкта, тим складніші ступені дискурсивності, за допомогою яких здійснюється його ідентифікування, пор.: *Он Одиссей проплив чотири моря...* (Л. Костенко); *І височить майбутнє над нашим краєм* (Інтернет-ресурс); *Байдикувати – улюблена справа ледарів*. Закономірність, про яку йдеться, стосується не лише суб'єкта, а й просторового об'єкта, який доречно поіменувати локативним орієнтиром.

Основна мета пропонованої розвідки – установлення ролі правобічного поширювача реченнєвої структури Sub + Praed + Adv loc у механізмі концептуалізації простору, визначення типології локативних орієнтирів і засобів вербалізації їх.

Аналіз досліджень наукової проблеми та її актуальність. Окремі аспекти цього питання активно досліджували вітчизняні (І. Вихованець, К. Городенська, В. Войцехівська, С. Галаур, А. Загнітко, З. Іваненко та ін.) й зарубіжні (Є. Владимірський, М. Всеволодова, В. Гак, Г. Гжегорчикова, В. Глухих, Л. Засоріна, Т. Засухіна, М. Ігнат'єва, О. Кібрик, Є. Кржижкова, Є. Кубрякова, В. Малащенко, Б. Тошович, І. Шатуновський та ін.) мовознавці. Більшість лінгвістів розглядали природу локативного орієнтира спорадично, зокрема з погляду статуральності, директивності або транзитивності, отже, потреба системного аналізу його як важливого маркера концептуалізації простору є очевидною.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети передбачало використання описового методу (для систематизації матеріалу, текстової презентації передбачуваних результатів дослідження), методу компонентного аналізу (для виявлення диференційних та інтегративних ознак заповнювачів конститутивних позицій речень з інваріантним семантичним описом «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки»), методу контекстного аналізу (для визначення взаємодії інтра- й екстралінгвальних чинників як експлікаторів концептуалізації простору загалом і виразників сутності локативного орієнтира та його місця в цьому процесі зосібна).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Якщо орієнтуватися на те, що «все мислиться в просторі» і «простір – це весь світ» (Гак, 130), то є всі підстави твердити, що локативний орієнтир – це також цілий світ у всьому його багатоманітті, це та просторова величина, яка, за переконанням В. Г. Гака, утворює «чотири концентричних розширюваних кола, походзячи від понять: *людина – дім – країна – світ*» (Гак, 128). Отже, за локативний орієнтир може правити все, що нас оточує: реальні предмети з притаманними їм параметричними характеристиками або уявлювані предмети, для яких вони є індіферентними. Визначення «добре помітний предмет, що допомагає орієнтуватися на місцевості» лише почасти задовольняє дефініційні рамки досліджуваного поняття, позаяк під ним слід розуміти не окремі реалії довкілля, а все, що нас оточує й допомагає орієнтуватися у просторі. Ідеться про предмет А, який імплікує просторову характеристику L, але «в силу логічної інверсії ... L імплікує А, тобто наявність / відсутність локативної характеристики предмета передбачає наявність / відсутність самого предмета» (Гак, 130). Як бачимо, локативний орієн-

тир є завжди присутнім у механізмі локалізації, під якою розуміють логічну операцію співвіднесення носія процесуальної ознаки (репрезентанта позиції Sub) із просторовим орієнтиром (класичним локумом або його субститутом – предметом, явищем, особою), «щодо якого визначають місцезнаходження предмета ... і характер їх взаємовідношень (статичний, динамічний)» (Всеволодова, 6) (репрезентантом позиції Adv loc).

Суб'єкт хоч і може бути формально опущеним, однак мислиться як присутній, як пасивний учасник тієї або тієї ситуації, події тощо. Це стосується навіть безособових конструкцій. Доречно в цьому контексті звернутися до твердження О. М. Пешковського, згідно з яким терміни «безособове речення» й «безособове дієслово» не є коректними, тому що «повної безособовості у присудка бути не може. Особа є необхідною категорією мовної (й не лише мовної) дійсності... У безособовому дієслові є відомий мінімум особи, відомий натяк на особу» (Пешковский, 343), напр.: *Над Україною світає* (Інтернет-ресурс).

Що ж до локативних орієнтирів, то вони, як уже зауважено, неоднорідні за своєю природою. Одним із важливих засобів ідентифікування їх є мовне вираження. Відомо, що правобічну позицію в реченнях із загальним семантичним описом «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки» можуть заповнювати 1) іменникові словоформи, напр.: *Сідалковський ішов Києвом* (О. Чорногуз), 2) прийменниково-відмінкові форми, напр.: *Перекопівська рівнина починається за Дніпром* (Ю. Яновський), 3) прислівники, напр.: *Старицький, Леся й Єфремов одступили вбік* (М. Олійник). Спектр реалізованих за їхньою безпосередньою участю конкретних статичних, директивних або транзитивних значень досить широкий.

Виділені припрієдикатні поширювачі протиставляються і водночас уподібнюються одні одним. Так, корпус субстантивних словоформ виявляє, що він лімітований із погляду формально-граматичної репрезентації (представлений лише орудним відмінком) та лексико-семантичної структури (її конституюють субстантиви – назви отворів узагалі, природних і штучних отворів, наземних, підземних, водних, повітряних шляхів сполучення, ділянок земного рельєфу, акваторій, космічних об'єктів, континентів, країн, географічних областей, населених пунктів і їхніх частин, будівель, споруд різного призначення і їхніх частин, типів покриву, спеціалізованих територій, місць громадського користування, відпочинку, пристроїв для пересипання, переливання, транспортування чого-небудь, деяких загальнопросторових понять). Компонентний склад прислівників також обмежений, чого не можна сказати про розряд іменників, що разом із прийменниками, корпус яких постійно розширюється, структурують прийменниково-відмінкові форми. У цих формах те або те локативне значення конституюють і відмінки, і неоднорідні за своєю значеннєвою природою прийменники (первинним полісемантичним одиницям протиставлені вторинні моносемантичні, первинним інформативно недостатнім одиницям протиставлені вторинні інформативно достатні).

Схожість між аналізованими правобічними компонентами полягає передусім у тому, що вони здатні вступати в ізофункційні відношення. Почасти це явище можна продемонструвати на прикладі двокомпонентної семантико-синтаксичної парадигми «субстантивна словоформа / прийменниково-відмінкова форма», напр.: *Вівці котилися горою...* (І. Франко) / *Котилася тарілочка по ... горі* (Л. Глібов); *Раз проходив він канцелярією* (Ю. Яновський) / *Він ходив ... по кімнаті* (І. Микитенко). Послідовно ізофункційність виявлено на рівні двокомпонентної семантико-синтаксичної парадигми «прислівник / прийменниково-відмінкова форма», напр.: *...ізсередини висувається його голова* (І. Франко) / *Зсередини приміщення ... йшов гевал* (О. Гончар); *Авто промчало мимо* (П. Колесник) / *Дикі коні-тарпани ... проскакали мимо Каховки* (О. Гончар); *... ліворуч ... темніло сіно* (Т. Осьмачка) / *Ліворуч від алеї кучерявилась ... загородь* (О. Десняк). Важливо наголосити, що адвербіальні поширювачі можуть одночасно перебувати у відношенні ізофункційності з кількома прийменниково-відмінковими формами. Так, для прислівників *усередину*, *досередини* регулярними є ізофункційні зв'язки з прийменниково-відмінковими формами ДО + іменник у родовому відмінку та В / У + іменник у знахідному відмінку, напр.: *Але найманці досередини*

не зайшли (Д. Павличко) / **До корівника** зайшов Павло (Г. Тютюнник) / **Чоловік** повагом зайшов ... у **хату** (І. Цюпа). Розлогість ізофункційності характерна для синсемантичних директивних (*звідти, відтіля, відтіля, звідси, звідтіля, відкіля, туди, куди* та ін.), транзитивних (*тудою, кудю, сюдою*) і статичних (*там, тут, онде, десь-то* та ін.) адвербіальних лексем, які називають займенниковими прислівниками. Їхня семантична сутність змінна, вони набувають того або того диференційованого значення, стають локативними об'єктами, за якими закріплено відповідне місце в навколишній дійсності, залежно від контексту чи ситуації мовлення, тобто репрезентують щоразу різне предметне значення тільки в конкретних ситуаціях, «окреслюючи предмети ... через їх стосунок до ... місця» (Шевельов, 257). Наприклад, прислівник *звідти* може заступати такі реалізовані за участю прийменниково-відмінкових форм конкретні локативні значення, як «рух із меж простору», «рух із поверхні об'єкта», «рух з-за об'єкта», «рух ізсередини об'єкта», «рух від об'єкта», «рух з-під об'єкта» та ін., прислівник *туди* – «рух у межі простору», «рух на поверхню об'єкта», «рух за об'єкт», «рух усередину об'єкта», «рух до об'єкта», «рух під об'єкт» та ін., прислівник *там* – «у межах простору», «усередині простору», «на поверхні простору», «за межами простору», «на певній віддалі від простору», «нижче від простору», «вище від простору», «попереду простору», «позаду простору», «симетрійно щодо простору», «паралельно щодо простору» та ін.

Локативний орієнтир має різні концептуалізаційні форми, які встановлюють стосовно носія процесуальної ознаки. Одна з них – симетрійність / асиметрійність. Її суть досить точно передав мовознавець І. Слинко: людина визначає простір «не тільки залежно від предметів, що її оточують, а й по відношенню до самої себе» (Слинко, 57). Пор.: **Хлопець** поклав руку **собі на плече** і **Хлопець** поклав руку **на плече (товаришеві)**; **Чоловік** дивився **перед себе** і **Чоловік** дивився **в темін**; **Дядько** кинув **молоток собі під ноги** і **Дядько** кинув **молоток на стіл**. Якщо субстанція, яка обіймає позицію Sub, перебуває у власній системі локативних координат, тобто вона сама є просторовим орієнтиром, ідеться про симетрійність (схема = Sub ← симетрійність → Adv loc). У формуванні аналізованого типу локативності бере участь обмежене лексико-семантичне коло заповнювачів усіх конститутивних позицій реченнєвої структури Sub + Praed + Adv loc. Роль суб'єкта виконують іменники на позначення людей або тварин за різними ономасіологічними характеристиками (*людина, жінка, перукар, поляк, містянин; тварина, ссавець, гризун, бик, гусак, миша*). Їхніми субститутами можуть бути лексичні одиниці – назви частин тіла, організму людини і тварини (*рука, нога; хвіст, хобот*). Пор.: **Хлопець** поставив сумку біля ніг, **Собака** поклав кістку коло лап і **Рука** висить уздовж тіла, **Хвіст** лежить на морді. Як свідчать наведені приклади, правобічний поширювач представляють щойно згадувані субстантиви-соматизми, тобто лексеми – найменування частин і ділянок тіла людини чи тварини (*голова, міжбрів'я, обличчя, шия, бік, нігті, плечі; лапи, хвіст, морда, грива*). Ці заповнювачі припредикатної позиції постають як «засоби мовної рефлексії просторових відносин» (Богуцький, 61), вони «утворюють наче другий “шар” просторових відношень» і «просторову семантику набувають тільки у складі висловлення» (Виноградова, 8). Важливим маркером локативності є також зворотний іменниковий займенник *себе*, що експлікує значення «вказівка на спрямованість дії на самого її виконавця», та посесивний прономінативний ад'єктив *свій*, який, сполучаючись із соматичною лексикою, реалізує семантику «який належить собі, який є в себе». Пор.: **Вони** виставили з-перед **себе** полонених; **Юнак** прибрав волосся з-перед **своїх** очей. Стосовно регулярних основних носіїв валентності, то їхню функцію репрезентують дієслова зі значенням «позиція у просторі» (з типовими селекційними рисами «висяче положення», «лежаче положення») (*висіти, лежати*), «конкретна фізична дія» (з типовою селекційною рисою «положення об'єкта без зміни його місця у просторі») (*класти, ставити*), «механічний вплив на якусь поверхню» (з типовою селекційною рисою «руйнівна дія») (*бити, давити, роздирати*). Пор.: **Хвіст** лежить на спині, **Турист** поставив сумку біля ніг, **Дівчина** розірвала прищ на обличчі.

У специфічнішому світлі постає асиметрійний просторовий орієнтир. Він віддзеркалює іншу, ніж розглянута вище, локативну ситуацію: «хтось (щось) десь перебуває», «хтось

(щось) кудись пересувається», «хтось (щось) звідкись прямує». Отже, хтось (щось) установлює своє місцезнаходження, свій напрям руху чи шлях руху стосовно якогось локативного орієнтира (схема = Sub — асиметрійність → Adv loc), що може стосуватися макросвіту загалом і незліченної кількості його об'єктів зокрема. Урешті, усе зводиться до філософського закону про відносність того, що нас оточує. Якщо триматися погляду, що *Земля крутиться навколо Сонця*, то універсальним локативним орієнтиром є Сонце, а всі інші можливі просторові орієнтири – лише конкретні вияви / репрезентанти його. Відомо, що й Сонце не остання інстанція, бо воно «також лише дитина Всесвіту. Отож ми вступаємо в співпрацю з самим Всесвітом» (Руденко, 454). Те, що відбувається в реальному житті, не завжди послідовно корелює з філософськими вимірами, що засвідчує мова, яка з максимальною точністю фіксує різними засобами неоднорідну систему локативних координат. Обмеженість / необмеженість, конкретність / абстрактність, осягненість / неосягненість, реальність / ірреальність, фіксованість / нефіксованість простору (місця дії, напряму руху, шляху руху) встановлюють здебільшого або на основі плану змісту іменника, для якого регулярним є функціонування у припредикатній позиції з прийменником просторової семантики (пор.: *двір – всесвіт*; *зал – тундра*; *школа – степ*; *стадіон – територія*; *ліс – рівнина*), або на основі вже згадуваної локалізації, тобто логічної операції, що включає співвіднесення субстанції (лівобічного поширювача) із простором (локативним орієнтиром, тобто правобічним поширювачем). Важливо наголосити, що асиметрійність протиставлена симетрійності за тією ознакою, що вона не пов'язана з принципом дії лексико-семантичної вибіркості на рівні суб'єктної, предикатної і припредикатної позицій. Функцію правобічного компонента як носія того або того типу статичності, директивності чи транзитивності можуть виконувати поліфункційні стосовно значення субстантиви та прислівники. Для асиметрійності характерна й така закономірність: лівобічний поширювач та простір, що є для нього локативним орієнтиром, повинні перебувати в реальному співвідношенні, тобто такому, яке існує в дійсності. Пор.: *Колона рухається мимо пам'ятника*, *Штучний супутник рухається мимо Венери* (*колона – пам'ятник*, *штучний супутник – Венера* → дійсна локалізація); *Колона рухається мимо Венери*, *Штучний супутник рухається мимо пам'ятника* (*колона – Венера*, *штучний супутник – пам'ятник* → ірреальна локалізація); *Планета знаходиться з протилежного від Сонця боку Землі*, *Ліс знаходиться за селом* (*планета – Земля* → дійсна локалізація), *Планета знаходиться за селом*, *Ліс знаходиться з протилежного від Сонця боку Землі* (*ліс – Земля* → ірреальна локалізація).

Нарешті, локативний орієнтир постає в такій концептуалізаційній репрезентації, як реальність / ірреальність (метоніміїність). Пор.:...*крізь врата* цієї церкви пройшло не одне покоління (І. Цюпа), *Я вийшов у кухню* (В. Винниченко), *Противник відходив на Будапешт* (О. Гончар) → реальний простір і ... *Човнівтрила рухаються крізь туман* (М. Семенко), *Гість невдовзі поїхав у відрядження* (Ю. Смолич), *На світло зайшли селяни* (Я. Качура) → ірреальний простір. Реальність – типова для просторового орієнтира форма представлення. Позицію Adv loc у такому разі обіймають іменники – назви будь-якого тіла, що наділене основними ознаками простору, найчастіше «тривимірністю (положення об'єкта визначають три незалежні величини – довжина, висота і ширина), однорідністю (всі точки простору рівноправні щодо наявності або відсутності) та ізотропністю (всі три виміри рівноправні)» (Засорина, 13). Локативний орієнтир фіксує весь можливий спектр просторовості, як-от: «близька – далека віддаль», «верх – низ», «справа – зліва», «середина – зовні (за межами, пов'язано з центром – не пов'язано з центром)», «з одного боку – з двох (трьох, чотирьох, усіх боків)», «від меж простору», «з-за меж простору», «з поверхні простору», «у межі простору», «на поверхню простору», «усередину простору», «у бік простору», «через внутрішні межі простору», «у напрямі довжини простору», «у напрямі ширини простору». Цей репертуар локативності можна продовжувати і продовжувати. Заповнювачами позицій Sub та Adv loc бувають однотипні й різнотипні щодо семантики конститuentи, а саме: *люди – люди*, *предмети – предмети*, *люди –*

предмети, предмети – люди. Пор.: Тодось стояв біля гурту зівак, Колодка лежала неподалік лавки, Дівчата прибирали в саду, Хвиля котилася на людей.

Ірреальний (метонімічний) локативний поширювач має зовсім іншу природу. Основною відмінністю, якою він протиставлений реальному локативному орієнтирові, є індиферентність його, по-перше, щодо параметричних характеристик «довжина», «ширина», «висота», по-друге, стосовно однорідності й ізотропності. Установлення конкретного змісту, закріпленого за правобічними поширювачами з аналізованим типом просторовості, вимагає додаткової логічної операції, напр.: *Дід з огидою витяг з борщу вуглину* (Є. Гуцало) → *Дід витяг з посудини, у якій готують (каструля, горщик) або в яку насипають (наливають) (тарілка, миска) рідку траву, вуглину* (схема операції = *борщ* → *посудина*).

Найтиповіші різновиди ірреальності (метонімічності) представлені у вигляді таких конкретних логічних операцій:

1) жива істота (людина, тварина) → просторовий орієнтир: «істота (людина) → приміщення, у якому мешкає, перебуває в певний час людина, господарська ділянка, на якій розміщені садибні будівлі та місце біля них», напр.: *Що то за молодиця вийшла від нашої Марти!* (Марко Вовчок);

2) суміші речовин → просторовий орієнтир: «конкретні предмети, що мають внутрішній простір і здатні вміщувати певну кількість чогось (каструля, сковорода, горщик, тарілка, миска, глечик) → можливі наповнювачі цих конкретних предметів (борщ, суп, сметана, пиво)», напр.: *Моздок кинув у борщ ложку сметани* (Ю. Щербак);

3) споруди різного призначення → просторовий орієнтир: «приміщення різного призначення → прилеглі до них спеціалізовані, функційні території (вокзал → привокзальна територія, школа → шкільне подвір'я)», напр.: *Ледь лине гомін від вокзалу* (В. Сосюра), *До самої школи чулося оте бридке чхання* (О. Донченко);

4) природні явища → просторовий орієнтир: «назви стихій, явищ природи (вітер, сніг, холод, мороз, спека, темнота, морок, тьма, темін) → простори, які обвіюються вітром, засипаються снігом, охоплюються високою температурою, освітлюються, затемнюються й т. ін.», напр.: *Назустріч шалові й вітрам Ти ніж заносиш над собою сам!* (П. Филипович), *Злітали... з темряви карі очі* (М. Коцюбинський), *Хлопці розімлили в теплі* (І. Багрянний);

5) дія, стан → просторовий орієнтир: «різноманітні дії, процеси, операції, які виконує людина, види занять, форми організації часу, стани, у яких вона може опинитися → простори, де реалізуються різноманітні дії, процеси, операції, які виконує людина, види занять, форми організації часу, стани, у яких вона може опинитися», напр.: *З купання повернулись діти* (В. Гжицький), *Хлопці... бігали на мітинг* (Я. Баш), *... в неволі скніє Поет* (П. Филипович);

6) оптичні, акустичні, одоративні явища → просторовий орієнтир: «те, що сприймається органами зору, слуху, нюху → простір, де зосереджене те, що сприймається органами зору, слуху, нюху», напр.: *Пазя йшла...на світло...лампи* (Ю. Яновський), *Вони побігли на крик* (В. Козаченко), *І полетів шпачок на запах* (В. Логвиненко);

7) абстрактні поняття → просторовий орієнтир: «те, що мислиться абстрактно (висота, неминуче, минуле, майбутнє) → асоціативно-просторові межі поширення того, що мислиться абстрактно», напр.: *... саяво лине з висоти* (В. Сосюра), *Хтось...піднявся із сучасності* (М. Зеров), *... [думки] летять у минулість* (О. Кобилянська), *Бігла [вона] настріч неминучості* (В. Яворівський).

Висновки та перспективи дослідження. Локативний орієнтир є одним із важливих маркерів концептуалізації простору. Маючи різні засоби вираження (субстантивні словоформи, прийменниково-відмінкові форми, прислівникові лексеми), просторовий орієнтир постає в таких ідентифікувальних виявах, як симетричність / асиметричність, реальність / ірреальність (метонімічність). Для кожного з них характерні свої мовні експлікатори, які, по-перше, корелюють або не корелюють із лексико-семантичною селекційністю на рівні конститутивних позицій речень структурної моделі Sub + Praed + Adv loc із закріпленням за ними інваріантним

семантичним описом «носіїв процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки», по-друге, вступають або не вступають в ізофункційні відношення. Локативний орієнтир є органічним складником механізму локалізації, що передбачає логічну операцію співвідношення репрезентантів суб'єктної і припредикатної позицій.

Перспективи подальших досліджень полягають у виділенні інших маркерів концептуалізації простору й засобів вербалізації їх, детермінованих екстра- та інтралінгвальними чинниками.

Література

Богуцький, В. М. Соматична лексика як засіб просторової номінації в українській, англійській та іспанській мовах. *Studia Linguistica* 2, 2009: 61–67.

[Bohuts'kyu, V. M. “Somatychna leksyka yak zasib prostorovoyi nominatsiyi v ukrayins'kiy, anhliys'kiy ta ispan'skiy movakh (Somatic Vocabulary as Means of Spatial Nomination in the Ukrainian, English, and Spanish Languages)”. *Studia Linguistica* 1, 2009: 61–67. Print.]

Виноградова, О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001.

[Vynohradova, O. V. Funktsional'no-semantychna katehoriya lokatyvnosti v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi (Functional-Semantic Category of Locativity in Modern Literary Ukrainian : Doctoral Abstract) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv, 2001. Print.]

Всеволодова, М. В, Владимирский, Е. Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. Москва : Рус. яз., 1982.

[Vsevolodova, M. V, Vladimirs'kiy, E. Yu. Sposoby vyrazheniya prostranstvennykh otnosheniy v sovremennom russkom jazyke (Means of Expressing Spatial Relations in the Modern Russian Language). Moskva : Rus. jaz., 1982. Print.]

Гак, В. Г. Пространство вне пространства. Логический анализ языка. [В]: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.) *Языки пространств*. Москва, 2000, 127–134.

[Gak, V. G. Prostranstvo вне prostranstva. Logicheskij analiz jazyka. [V]: *Jazyki prostranstv (Space beyond Space. Logical Language Analysis. Languages of Spaces)*. М. : Uroki russkoj literatury, 2000, 127–134. Print.]

Засорина, Л. Н. Грамматика локативных словосочетаний русского языка (проблема синонимии предлогов и наречий) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1977.

[Zasorina, L. N. Grammatika lokativnykh slovosochetaniy russkogo jazyka (problema sinonimii predlogov i narechij) : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk (Grammar of Locative Word Combinations of Russian (Problem of Preposition and Adverb Synonymity) : Doctoral Abstract). Moskva, 1977. Print.]

Кобозева, И. М. Грамматика описания пространства. Логический анализ языка. [В]: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.) *Языки пространств*. Москва : Уроки русской литературы, 2000, 152–162.

[Kobozeva, I. M. Grammatika opisaniya prostranstva. Logicheskij analiz jazyka. *Jazyki prostranstv (Grammar of Space Description. Logical Language Analysis. Languages of Space)*. Moskva : Uroki russkoj literatury, 2000: 152–162. Print.]

Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва : Учпедгиз, 1956.

[Peshkovskij, A. M. Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii (Russian Syntax in Scientific Focus). Moskva : Uchpedgiz, 1956. Print.]

Руденко, М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології / упоряд. Р. А. Руденко. Київ : КЛІО, 2015.

[Rudenko, M. Energiya prohresu. Vybrani pratsi z ekonomiyi, filosofiyi i kosmolohiyi (Energy of Progress. Selected Works on Economy, Philosophy, and Cosmology). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “KLIO”», 2015. Print.]

Слинько, І. І. Дослідження з синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (місцево-просторові звороти). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968.

[Slyn'ko, I. I. Doslidzhennya z syntaksysu ukrayins'koyi movy za pam'yatkamy XIV–XVIII st. (mistsevo-prostorovi zvoroty) (*Studies of the Ukrainian Syntax Based on Monuments of 14th–18th Centuries (local and spatial expressions)*). L'viv : Vyd-vo L'viv. un-tu, 1968. Print.]

Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007.

[Ukrayins'ka mova: entsyklopediya (Ukrainian Language: Encyclopedia). Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» ім. М. П. Bazhana, 2007. Print.]

Шевельов, Ю. Нарис сучасної української літературної мови: піручник. Мюнхен : Молоде життя, 1951.

[Shevel'ov, Yu. Narys suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy: piruchnyk (Outline of the Modern Ukrainian Literary Language: Textbook). Myunkhen: Vydavnytstvo «Molode zhyttya», 1951. Print.]

LOCATIVE REFERENCE POINT AS A MARKER OF SPATIAL CONCEPTUALIZATION

Mykola Stepanenko

Department of Ukrainian Language, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Abstract

Background: The locativity category has philosophical and linguistic interpretations. Linguistics regards locativity as a category encompassing the entire spectrum of spatial meanings represented by such main variations as static, dynamics, transitivity. The category under consideration has been reflected on the sentence level of the structural submodel Sub + Praed + Adv loc with its attached invariant semantics ‘carrier of procedural characteristic + procedural characteristic + spatial boundaries of procedural characteristic’. Formation of differential meanings as specific representatives of invariant content plane is done through all constituent positions – subject, predicate, and near-predicate. The complex locative mechanism is reflected by sentences with the following denotative situations: ‘somebody (something) is residing somewhere’, ‘something (somebody) is heading somewhere with registering spatial coordinates – start, finish, both start and finish simultaneously’, ‘something (somebody) is heading somewhere without registering spatial coordinates’. Locative conceptualization mechanism is complex, with its important marker being a locative reference point related to the real roundabouts of somebody or something.

Purpose: The primary aim of this study is to ascertain the role of the right-side extender (Adv loc) in the mechanism of spatial conceptualization, and to determine typology of locative reference points, and specificity of their verbalization.

Results: the paper has identified the typology of locative reference points which, similarly to space in general, represent the world in all its diversity, appear as real objects with their correspondent parametric characteristics, or as imaginary objects with indifferent characteristics. The author has specified the following forms of locative reference point conceptualization: symmetry / asymmetry, reality / irreality (metonymy).

Discussion: there exist different criteria for locative reference point identification. The most important ones are: 1) semantic content of the near-predicate component of sentences of the structural model Sub + Praed + Adv loc and 2) mechanism of localization which is a logical operation of correlating the procedural characteristic bearer (a representative of *Sub* position) with the spatial reference point (a representative of *Adv loc* position). The near-predicate position can be occupied by noun word-forms, preposition-case forms, adverbs capable of creating isofunctional relations. Each of the specified locative reference points has its own linguistic representation, which may or may not provide for lexical and semantic selectivity. The above-mentioned selectivity mainly refers to the locative symmetry. A symmetric locative reference point programs a situation in which a sub-

stance at *Sub* position resides in its own system of locative coordinates, while an asymmetric reference point is in the situation ‘someone (something) is located somewhere’, ‘someone (something) is moving somewhere’, ‘somebody (something) is coming from somewhere’. A real locative reference point is directly connected with the main characteristics of space (three-, two-dimensionality, homogeneity, isotropy), for an irreal spatial reference point those are indifferent.

Keywords: localization mechanism, spatial (locative) reference point, static / directivity / transitivity, symmetric / asymmetric spatial conceptualization, real / irreal (metonymic) spatial conceptualization.

Vitae

Mykola Stepanenko is Doctor of Philological Sciences, Full Professor of Department of Ukrainian Language of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Range of scientific interests: semantic syntax, functional linguistics, cognitive linguistics, modern Ukrainian political discourse, language of Internet communications.

Correspondence: myk_ivan@ukr.net

Надійшла до редакції 15 лютого 2021 року
Рекомендована до друку 1 березня 2021 року

Марія Чадюк

ORCID: orcid.org/0000-0002-6727-1126

DOI 10.31558/1815-3070.2021.41.11

УДК 811.161.2'367.625.4

ТИПИ ДІЄСЛІВ-МАРКЕРІВ ПРЕСУПОЗИЦІЙ

У статті окреслено основні маркери пресупозицій та детально розглянуто ті з них, що реалізовані дієсловом. Запропоновано класифікацію таких дієслів відповідно до типу пресупозицій, які вони зумовлюють: до першої групи зараховано маркери фактивних пресупозицій; до другої — маркери лексичних пресупозицій. Дієслова, що увійшли до другої групи, зі свого боку, структуровано відповідно до того, чи пресупозиція є характеристикою певного явища або події, чи вказує на дію.

Ключові слова: маркери пресупозицій, фактиви, нефактиви, імплікативні дієслова, ітеративи, дієслова зміни стану.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Дослідження пресупозицій уже протягом кількох десятиліть передбачає розв'язок багатьох дискусійних питань. Як зазначає С. Левінсон, станом на 1983 рік тільки мовленнєві акти могли конкурувати з пресупозиціями за кількістю присвячених їм праць, водночас запропоновані дослідниками теорії були настільки різними, що автор констатує щодо власної монографії: «старанний студент виявить, що майже кожна думка в цьому розділі буде заперечена в іншій літературі на цю тему» (Levinson 1983: 167). Численні дискусії тривають і нині: щодо тлумачення цього поняття, визначення його місця серед інших типів імпліцитної інформації, проєкції пресупозицій. Маркери пресупозицій і їхня класифікація є ще одним із проблемних питань, яке намагаються розв'язати дослідники з усього світу (Schwarz 2019).

Аналіз досліджень. Складність вивчення маркерів тісно пов'язана з різним тлумаченням пресупозиції. Самих лише визначень цього поняття налічується принаймні десять (Beaver et al. 2021). Насамперед потрібно розрізняти семантичні та прагматичні пресупозиції. О. Падучева, наводячи кілька рис, якими вони різняться, підсумовує: «Семантична презумпція речення S – це судження, яке слухач повинен вважати істинним, аби речення S було для нього